

KS. PIOTR LISZKA CMF

TRYNITOLOGIA PO SOBORZE WATYKAŃSKIM II

WSTĘP

Trynitologia, czyli refleksja teologiczna nad tajemnicą Trójcy Świętej, w podręcznikach do teologii dogmatycznej przed Soborem Watykańskim II stanowiła swoistego rodzaju dodatek. Podobnie jak cała teologia dogmatyczna, była tworzona w formie abstrakcyjnego systemu. Po Soborze stała się ważną częścią, a nawet kluczem do zrozumienia całości teologii dogmatycznej. Jednocześnie zmieniło się ujęcie metodologiczne teologii. Opracowania w stylu scholastycznym straciły na znaczeniu, a na pierwszy plan wysunęły się opracowania historiozbowcze¹.

Teologia posoborowa w swoim *aprofondimiento* zwróciła uwagę na podstawowe źródło, jakim jest Pismo święte. Dla wszystkich stało się jasne, że język Pisma św. jest personalny, a tym samym trynitarny. Tymczasem język teologii katolickiej bardziej przypominał sposób mówienia charakterystyczny dla religii niechrześcijańskich, gdzie mówiono o „Bogu” bez odniesień personalnych. Aspekty personalne pojawiały się jedynie w relacjach pomiędzy Bogiem i ludźmi. Nie zawsze było wiadomo, czy słowo to w danym tekście oznacza Ojca, Jezusa Chrystusa, Ducha Świętego, całą Trójcę, czy tylko boską naturę². Nie wiadomo było, czy dany tekst należy do traktatu „De Deo uno”, czy raczej do traktatu „De Deo Trino” W opracowaniach podręcznikowych traktaty te były bardzo wyraźnie rozdzielone³.

¹ Por. W. B r e u n i g, *Trinitätslehre*, w: *Bilanz der Theologie im 20 Jahrhundert III*, Freiburg 1970, 21-36; X. P i k a z a, *La Trinidad en el quehacer teológico actual*, w: *La Trinidad? mito o misterio?*, Secretariado Trinitario, Salamanca 1973, 49-99; Tenze, *La Trinidad hoy. El tratado sobre la Santísima Trinidad en el nuevo ordenamiento de los estudios teológicos*, Secretariado Trinitario, Salamanca 1971; B. L o n e r g a n, *De Deo Trino*, P.U. G r e g o r i a n a, Roma 1964.

² Por. L. L o c h e t, *Hijos de Dios*, Estela, Barcelona 1964, s. 64.

³ Por. Olegario G o n z a l e s, *Misterio Trinitario y existencia humana*, Rialp, Madrid 1966, s. 11.

I. ZARYS ROZWOJU TEOLOGII TRYNITARNEJ PO SOBORZE WATYKŃSKIM II

1. Próby tworzenia nowego podręcznika

Już od pierwszych lat posoborowych zaczęły pojawiać się publikacje w nowym stylu oraz nowe podręczniki akademickie. Stopniowo nauczanie teologii wchodziło w nurt istniejących już wcześniej poszukiwań i przemian ogólnej teologicznej odnowy. Przykładem troski o nowy podręcznik trynitologii są uwagi włoskiego teologa Vagaggini z pierwszych lat posoborowych⁴. Podobnie jak inne próby tego okresu, jego projekt był połowiczny. Nie miał on tych możliwości, które daje refleksja teologiczna obecnie, trzydzieści lat po Soborze. Pozytywnym akcentem była w tym ujęciu próba nowej syntezy teologii tomistycznej. Okazało się jednak, że nie wystarczy nowa dydaktyka oraz nowe, bardziej nowoczesne uporządkowanie zawartości podręczników przedsoborowych. Vagaggini nie potrafił nadać swej syntezie odpowiedniego dynamizmu⁵.

Rozdział I nowego podręcznika zajmuje się trynitologią biblijną. Rozdział drugi ukazuje historię trynitologii w Kościele katolickim. Rozdział trzeci poświęcony jest poznawalności Boga. Autor dokonuje w nim wielu ciekawych spostrzeżeń, mówi o kantowskim agnostycyzmie, o intuicjonizmie Blondela, o nauce Bultmanna na temat poznawalności objawienia, o apofatycznej postawie Ojców Kościoła, a wreszcie o nowych propozycjach trynitologicznych w nurcie teologii K. Bartha. Rozdział czwarty zajmuje się działaniem Boga Trójjedynego w Kościele. Mowa w nim przede wszystkim o doświadczeniach mistycznych. Podana jest w tym podręczniku również problematyka mistyki prawosławnej, a zwłaszcza zagadnienie hezychazmu⁶.

Projekt, który daje Vagaggini, posiada wiele cech, jakie powinien zawierać dobry podręcznik. Jednak nie osiągnął on zamierzonego celu. Jego podręcznik nie jest dobrą syntezą teologicznej refleksji o Bogu wyznawanym w wierze chrześcijańskiej. Znowu Bóg został ukazany bardziej jako Jedyny, a nie jako Bóg w Trójcy Osób. Nie ukazano też związku pomiędzy Bogiem w swej wewnętrznej tajemnicy, a działaniem Trójcy w wobec świata⁷.

⁴ P. C. V a g g i n i, *La ricerca della sintesi nella dottrina teologica di Dio*, w: *I teologi del Dio vivo*, Ancora, Milano 1968, s. 395-436; Tenze, *La teología dogmática en el art. 16 del decreto sobre la formación sacerdotal*, w: „Seminarium” 18(1966) 819-841.

⁵ Por. F. M a r i n e l l i, *Estado del tratado „De Trinitate” en los estudios teológicos*, w: *La Trinidad hoy*, Secretariado Trinitario, Salamanca 1984 (wyd. 2), 17-130, s. 120. Książka zawiera teksty referatów IV Tygodnia Studiów Trynitarnych. Owocem każdego sympozjum jest książka wydawana w ramach serii „Semanas de Estudios Trinitarios”

⁶ Por. Tamże, s. 120-122.

⁷ Por. Tamże, s. 123.

2. Utworzenie Sekretariatu Trynitarnego

Poważny wkład w rozwój i systematyzację dokonań trynitologii wniósł Sekretariat Trynitarzy, utworzony w roku 1965 przez zakon Trynitarzy w Salamance. Instytut ten organizuje coroczne sympozja gromadzące najlepszych znawców trynitologii na świecie. Tematyka pierwszych sympozjów nawiązywała do tematyki soborowej. Cztery pierwsze sympozja dotyczyły wprost treści soborowych. Pierwsze sympozjum poświęcone było Konstytucji Dogmatycznej o Kościele *Lumen Gentium*. Drugie sympozjum poświęcone zostało dogłębnemu studium na temat wymiaru trynitarnego LG. Trzecie sympozjum przestudiowało temat trynitarzy w *Dei Verbum* a IV sympozjum zajęło się tą tematyką w kontekście Konstytucji *Gaudium et spes*⁸.

Począwszy od VI Sympozjum pojawiają się tematy konkretne, opatrzone ogólnym tytułem; *Chrystus objawiający Ojca i wysyłający Ducha Świętego*. Sympozjum VI zajmuje się tematem: Trójca Święta w Biblii, następne tematy to: Trójca w tradycji przednicejskiej (n.VII), Chrystus wczoraj i dziś (n. VIII), Duch Święty wczoraj i dziś (n. IX) oraz Charyzmaty w Kościele (n. X). Począwszy od Sympozjum XI pojawia się tematyka egzystencjalna, współczesna. Sympozjum XI zajmuje się teologią wyzwolenia. Sympozjum XII mówi o trynitologii w katechezie⁹. Ponieważ ujęcie tego egzystencjalnego tematu było zbyt abstrakcyjne, postanowiono poświęcić następne – XIII sympozjum zagadnieniu działania Trójcy Świętej w życiu chrześcijanina¹⁰. Tematem XIV i XV sympozjum było działanie Boga Trójjedynego we wspólnocie i w wymiarze misyjnym Kościoła. W rocznicę czterechsetlecia śmierci św. Teresy zorganizowano XVI sympozjum poświęcone życiu kontemplacyjnemu. Rocznicą tysiąca sześciuset lat od I Soboru w Konstantynopolu była okazją do przestudiowania tematu „Filioque” na XVII sympozjum. Sympozjum XVIII, motywowane „Rokiem Jubileuszowym”, podjęło temat wymiaru trynitarnego w dziele odkupienia. Misja Maryi w nurcie odkupienia była tematem sympozjum nr XIX. Społeczny wymiar trynitologii przestudiowany został na sympozjum XX¹¹. W dalszej historii kamieniami milowymi są sympozja jubileuszowe: Sympozjum XXV pt. *Bóg jako Duch i Osoba* oraz sympozjum XXX pt. *Mysleć o Bogu: od wyznania wiary do teologii trynitarnej*¹².

⁸ Zob. N. S i l a n e s, *Presentación – XXV anos de reflexion teológico-trinitaria*, w: *Dios es Padre*, Secretariado Trinitario, Salamanca 1991, (Sympozjum XXV), 7-16, s. 8.

⁹ Zob. Tamże, s. 9.

¹⁰ Zob. N. S i l a n e s, *Presentación*, w: *Trinidad y vida cristiana*, (dz. zb.), Salamanca 1997, s. 7.

¹¹ Zob. N. S i l a n e s, *Presentación – XXV anos...*, s. 10.

¹² Zob. *XXX Simposio de Teología Trinitaria del 23 al. 25 octubre*, w: „Estudios Trinitarios” 1(1996)81-87, s. 81.

Sekretariat Trynitarny w ramach czasopisma „Estudios Trinitarios” opublikował bibliografię publikacji trynitologicznych w roku 1977 (lata 1967-1976)¹³ oraz w roku 1991 (lata 1976-1990)¹⁴.

II. LINIE ROZWOJOWE TEOLOGII TRYNITARNEJ

Teologia trynitarna była i jest tworzona według kilku charakterystycznych schematów – modeli w ramach których można zauważyć istnienie różnorodnych linii teologicznych.

1. Modele klasyczne

a) Linia grecko-bizantyjska (Trójca ontologiczna)¹⁵.

U jej podstaw znajduje się dynamiczna koncepcja neoplatońska bytu. Trójca Święta jest traktowana jako wypływ „ousia” Ojca. Punktem wyjścia refleksji jest osoba Ojca. Stąd schemat ten posiada wyraźny rys monarchiański (monos arche, czyli jedna zasada Trójcy). Linia zwana grecką mocno akcentuje więc monarchię Ojca. Jest ona rozwijana w Małej Azji i w Bizancjum, a następnie w teologii prawosławnej.

W innych liniach trynitologicznych zauważyć można brak odpowiednio mocnego akcentowania monarchii Ojca. Punktem wyjściowym są w takich ujęciach albo Trzy Osoby bez wyróżniania pierwszeństwa którejkolwiek a nich, co jest charakterystyczne dla linii Ryszarda od św. Wiktora, albo punktem wyjściowym jest natura Boża, co jest charakterystyczne dla św. Augustyna i linii łacińsko-scholastycznej.

Osoba Ducha Świętego, według linii greckiej, pochodzi tylko od Ojca, ewentualnie dopuszczalny jest schemat „od Ojca przez Syna”

¹³ *Estudios Trinitarios. Bibliografía Trinitaria. Numero extraordinario*, Vol.XI, mayo-diciembre 1977, n.2-3. Bibliografię opracowali: dział biblijny – Xabier Pikaza z Papieskiego Uniwersytetu w Salamance, dział patrystyczny – Adalbert Hamman z Institutum Patristicum Augustianum w Rzymie, trynitologia – katolicką JoséRamón García-Murga z Papieskiego Uniwersytetu Comillas w Madrycie, trynitologia prawosławna – Miguel María Garijo z Uniwersytetu w Salamance, trynitologia protestancka – André Joos z Papieskiego Uniwersytetu Urbaniana w Rzymie.

¹⁴ *Bibliografía Trinitaria II. Estudios Trinitarios*, Vol.XXV(1991), Salamanca. Bibliografię opracowali: dział ogólnie biblijny – Xabier Pikaza, patrologia – Eugenio Romero-Pose z Centro Teológico w Santiago de Compostela, trynitologia prawosławna – Miguel María Garijo Guembe z Fakultetu Teologicznego Uniwersytetu w Münster, trynitologia katolicka i protestancka – Santiago del Cura Elena z Fakultetu Teologicznego Norte de Espana, siedziba w Burgos, bibliografia filozoficzna – Erwin Schadel z Uniwersytetu w Bamberg.

¹⁵ Por. X. P i k a z a, *Dios...*, s. 98-105.

¹⁶ Por. Tamże, s. 105-118.

b) Linia łacińsko-scholastyczna (Trójca antropologiczna)¹⁶

Związana z teologią wschodnią poprzez silne wpływy szkoły Aleksandryjskiej i poprzez wpływy szkoły Antiocheńskiej. Nazywana jest także linią łacińsko-aleksandryjską. Decydującą rolę dla rozwoju tej linii odegrał teolog z afrykańskiej Kartaginy – św. Augustyn. Akcentował on kategorie antropologiczne i psychologiczne. Linię tę rozwinął w sposób istotny św. Tomasz z Akwinu.

Osoba Ducha Świętego, według linii łacińsko-scholastycznej, pochodzi jednakowo od Ojca jak i od Syna.

c) Linia Ryszarda od św. Wiktora (Trójca wspólnotowa)¹⁷

Bóg jest miłością. Dlatego punktem wyjścia nie może być natura Boża, tak jak w modelu św. Augustyna, lecz osoby Boże, które tworzą doskonałą jedność w miłości. Ryszard za punkt wyjścia wziął wszystkie trzy Osoby a nie tylko osobę Ojca, jak to jest w linii greckiej¹⁸.

Osoba Ducha Świętego jest traktowana jako ktoś „Trzeci”, równy co do boskości pozostałym Osobom.

d) Linia heglowska (Trójca i duch absolutny)¹⁹

Tworzy ją, inspirowany modelem zarysowanym przez Orygenes, przedstawiciel niemieckiej filozofii oświeceniowego idealizmu Hegel. Tworzy on nowy, swoisty model trynitarny. Bóg (teza) wypowiada się według tego schematy w dziejach świata (antyteza) dochodząc do pełni (synteza) w której ostatecznie poznaje siebie. Hegel umieszcza swój system filozoficzny w centrum myśli chrześcijańskiej, a właściwie ponad nią, jako coś ponad teologią. Faktycznie jednak tego nie uzyskał. Co prawda, wniósł cenny wkład w metodologię teologii trynitarniej dając schemat myślowy, jednakże wraz z nim wprowadził również ograniczenia i niewłaściwe ukierunkowanie wynikające z jego przedrozumienia panteistycznego i racjonalistyczno-idealistycznego. Do tego dochodzi cały szereg cech teologii typowo luterkańskiej, takich jak: prymat subiektywności i wolności, dewaluacja obiektywności sakramentów oraz instytucji eklesjalnych. Heglowskim przedrozumieniem nie jest zapośredniczone w tradycji chrześcijańskiej: patrystycznej i średniowiecznej²⁰. Mimo tych mankamentów Hegel cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem nie tylko wśród filozofów, lecz również wśród teologów²¹.

¹⁷ Por. Tamże, s. 112-118.

¹⁸ Por. N. S i l a n e s, *La Trinidad en la reflexión teológica hodierna. Boletín Bibliográfico, „Estudios Trinitarios”* n.2-3(1989)299-313, s. 300.

¹⁹ Por. X. P i k a z a, *Dios...*, s. 118-124.

²⁰ Por. P. C o d a, *Il negativo e la trinita. Ipotesi su Hegel*, Citta Nova, Roma 1987, s. 359nn; V. M a n c u s o, *Hegel: La salvezza trinitaria della storia*, W; P. C o d a A. T a p k e n, *La Trinita e il pensare...*, s. 21-43.

²¹ Przykładem jest publikacja: V. M a n c u s o, *Hegel teologo e l'imperdonabile assenza del „Principio di questo mondo”*, Piemme, Casale Monferrato 1996.

Duch Święty, według tej linii, traktowany jest jako misterium eschatologiczne, ostateczny cel rozwoju Ducha Absolutnego.

2. Modele współczesne

Zwracają uwagę na więzi interpersonalne pomiędzy osobami Bożymi oraz pomiędzy nimi a ludźmi. Cała plejada współczesnych teologów nawiązuje do trynitologii K. Bartha²². Model Hegla może być różnie interpretowany. On sam czynił refleksję nad duchem, który wypowiadając siebie, tworzy materialny świat. Natomiast lewica heglowska dokonała inwersji heglowskiego myślenia, zachowując strukturę jego trynitarnego modelu filozoficznego. Na początku jest materia, które niejako wypowiada siebie tworząc świat myśli, swoistą nadbudowę. Tymczasem prawica heglowska starała się interpretować model Hegla po chrześcijańsku. Okazało się bowiem, że struktura tego modelu może służyć bardzo dobrze jako pomoc w teologicznej refleksji nad tajemnicą Trójcy Świętej²³.

Model heglowski ciągle cieszy się dużym zainteresowaniem wśród teologów, nie tylko niemieckich. Na XXX Sympozjum trynitarnym w Salamance pod koniec 1995 roku temat ten był poruszany jako ważny nie tylko dla historii teologii, lecz również jako ważna dla przyszłości. Zwrócono uwagę na to, że Hegel wyraźnie odróżnił Trójcę wewnętrzną i Trójcę ekonomiczną. Jego model filozoficzny jednoczy w sobie dwa traktaty: „De Deo Uno” i „De Deo Trino”²⁴. Okazuje się, że Hegel jest traktowany nie tylko jako filozof, lecz również jako teolog. W modelu filozoficznym teza i antyteza oznaczają tego samego ducha (jednoosobowego czy niepersonalnego), który wyraża siebie w tworzeniu świata. W modelu teologicznym miejsce bezosobowego ducha zajmuje Trójca immanentna, która działa w świecie jako Trójca ekonomiczna. Tego rodzaju hipotezy teologów wymagają jeszcze pogłębienia i ciągłej weryfikacji.

Na tak rozumianej linii myśli heglowskiej umiejscowił się w pierwszej połowie XX wieku protestancki teolog Karol Barth. Krytycznie ustosunkował się on do teologii liberalnej, która rozwijana była według linii myślenia zapoczątkowanej przez Kartezjusza, rozwiniętej przez Kanta, podjętej przez Schleiermachera i dopełnionej przez Hegla. Odrzucił on tradycję myślenia oświeceniowego, która umieszcza rodzaj ludzki w centrum wszechświata²⁵. Zajmował się zagadnieniem

²² Por. A. M i l a n o, *Persona in teologia. Alle origini del significato di persona nel cristianesimo antico*, Dehoniana, Napoli 1984, s. 183-220; X. P i k a z a, *Dios...*, s. 125-145.

²³ Por. X. P i k a z a, *Dios...*, s. 126.

²⁴ Zob. J. M. M i g u e l, *XXX Simposio de Teología Trinitaria del 23 al. 25 de octubre*, „Estudios Trinitarios” 1(1996)81-87, s. 85.

²⁵ Por. J. J. O ' D o n n e l l, *Tajemnica Trójcy Świętej*, WAM, Kraków 1993, s. 27. Oryginał *The Mystery of the Triune God*, Paulist Press, New York/Mahwah 1990.

objawiania się Boga w świecie. Przyjął zasadę niepoznawalności Boga przez ludzki intelekt. Wskutek tego trynitarna teologia Bartha jest agnostyczna. Według niego nie jest możliwe zgłębienie owego „jak” wewnątrzboskiej trójjedyności. Być może taka postawa jest związana z tym, że Barth krytykując model św. Augustyna, niedostatecznie wgłębił się w całość tradycji patrystycznej. Dlatego odrzucił on nie tylko myślenie w kategoriach ludzkich analogii, uważając je za zbyt antropocentryczne, lecz nie uznawał też wszelkich starożytnych refleksji nad „processio” i „spiratio”²⁶. Tym samym odrzucił on nie tylko tradycje łacińsko-scholastyczną, lecz również tradycje grecko-bizantyjską, a w konsekwencji także jej kontynuację w tradycji prawosławnej.

Trynitologiczną linię neo-ortodoksji teologii protestanckiej, będącą przedłużeniem linii prawicy heglowskiej, rozwiniętą przez Bartha, kontynuuje w jakiś sposób Sobór Watykański II²⁷. Sobór ten poświęcony jest Kościołowi, w jego wymiarze misteryjnym, a przede wszystkim w jego realizowaniu zbawczej misji we współczesnym świecie. Kościół ukazany jest jako społeczność „na obraz” Trójcy Świętej. Relacja pomiędzy misterium a życiem doczesnym Kościoła splata się z relacją pomiędzy Trójcą immanentną i Trójcą ekonomiczną²⁸.

III. TEOLOGOWIE PO SOBORZE WATYKAŃSKIM II

A) Linie teologiczne

Obok K. Bartha doniosły wpływ na trynitologię posoborową wywarli, działający już, podobnie jak K. Barth, w pierwszej połowie XX wieku, Erich Przywara i J. Maréchal. Uważani są za teologów, którzy przewyciężyli neoscholastykę i dali podwaliny pod nowe nurty teologiczne²⁹. Obaj zainspirowani zostali „metodą immanencji” Maurice Blondela. Stała się ta metoda punktem wyjścia dla dwóch głównych linii teologii trynitarniej po Soborze Watykańskim II..

Maréchal, pośrednio jeden z twórców neotomizmu lowańskiego, daje początek pierwszej linii, którą następnie rozwijał Karol Rahner. Linia ta stara się połączyć klasyczną metafizykę tomistyczną z niemiecką idealistyczną filozofią ducha (Kant, Fichte, Hegel), aby w ten sposób rozwijać ideę „jedności rzeczywistości” Owocem tego jest tak zwana „Teologia transcendentálna”³⁰. Karol Rahner pozo-

²⁶ Por. Tamże, s. 32.

²⁷ Por. Tamże, s. 24-32.

²⁸ Na ten temat fundamentalne zob. dzieło: N. S i l a n e s, *La Iglesia de la Trinidad. La Santísima Trinidad en el Vaticano II. Estudio genético-teológico*, Secretariado Trinitario, Salamanca 1981.

²⁹ Zob. M. K e h l, *Wstęp. Hans Urs von Balthasar (portret)*, w: H a n s U r s v o n B a l t h a s a r, *W pełni wiary*, Znak, Kraków 1991, 9-77, s. 29.

³⁰ Zob. Tamże, s. 30.

stanie do końca tomistą, czy też, mówiąc ściślej, neotomistą. Scholastyczna struktura wykładu, której nauczył się jeszcze jako student, charakteryzuje większość jego dzieł. Od Kanta zapożyczył on pojęcie „transcendentalność”, rozszerzając je i modyfikując. Od swego brata, Hugo Rahnera, wybitnego patrologa, nauczył się umiłowania pism Ojców Kościoła³¹.

Drugą wielką linię zapoczątkował E. Przywara, a rozwinął ostatecznie H. Urs von Balthasar. Pierwsza linia podkreślała znaczenie mistycznego zjednoczenia się człowieka z Bogiem i widziała właściwe miejsce jedności rzeczywistości boskiej i ludzkiej w duszy poszczególnego podmiotu. Ujęcie to charakteryzują takie cechy jak indywidualizm i subiektywizm. Jest ono mocno zakorzenione w linii augustyńskiej, a następnie w tradycji protestanckiej. Druga linia jest bardziej związana z tradycją katolicką, a także prawosławną. Przede wszystkim związana jest ona z linią trzecią, której reprezentantem był Ryszard od św. Wiktora. Dwudziestowieczny reprezentant tej linii – E. Przywara, staje w opozycji do linii Bartha i Rahnera. Podkreśla on wielką rolę analogii, która pozwala uchwycić podobieństwa, ale i różnice.

Balthasar jest zdania, że tajemnica Boga w pierwszej koncepcji w sposób zbyt „zgodny” współbrzmi z dynamiką duszy ludzkiej i wskutek tego dostosowana jest za bardzo do ludzkiej miary. Dostrzega on w tej linii teologicznej nieprawidłowości wynikające z bezkrytycznego ulegania filozofii Kanta. Tak więc Przywara, a za nim Balthasar, idą inną drogą, zauważając zasadniczą inność Bożego misterium i jego historycznego działania. Balthasar nie zamierza pogodzić klasycznej metafizyki z niemieckim idealizmem. Stara się on w nowy sposób uzasadnić metafizykę tomistyczną³². Rahner zachował scholastyczny układ odchodząc od tomistycznej metafizyki. Balthasar zachowuje tomistyczną metafizykę odchodząc od scholastycznego układu materiału na rzecz ujęcia historiozbowczego, ukazanego w formie dynamicznie rozwijającego się dziejowego dramatu.

B) Teologowie³³

a) Teologowie niemieccy

Karol Rahner

Karol Rahner (1904-1984) tworzy swoją teologię trynitarną w nurcie dyskusji toczonej po Soborze Watykańskim II, w latach sześćdziesiątych i siedemdziesią-

³¹ Por. I. B o k w a, *Wprowadzenie do teologii Karla Rahnera*, Biblos, Tarnów 1996, s. 11,12.

³² Por. M. K e h l, *Wstęp...*, s. 31.

³³ W artykule są przedstawieni tylko wybrani teologowie. Po Soborze Watykańskim II teologię trynitarną rozwija wielu teologów. Przedstawienie ich myśli i systematyzacja z wyróżnieniem bogactwa różnych linii rzpwojowych powinno być treścią dość obszernej książki.

tych³⁴. Najbardziej znany jest jego artykuł zamieszczony w dziele encyklopedycznym „Misterium Salutis”³⁵. Jego myśl znajduje się na linii teologicznej wyznaczonej przez Bartha. Obaj starają się wykazać jedność między Trójcą immanentną i Trójcą ekonomiczną. Obaj sytuują swoje idee w perspektywie systematycznej, która posiada charakter „nie-personalistyczny”. Syn i Duch stanowią dla K. Rahnera dwie formy jednego autokomunikowania się Boga. Komunikując się sobie samemu, Bóg przychodzi do człowieka takim, jakim jest w swoim wewnętrznym misterium, jako prawda wyrażana (Syn) i jako miłość, która doprowadza do akceptacji prawdy (Duch).

Jeszcze w 1960 roku Rahner sądził, że pojęcie osoby, aczkolwiek zmodyfikowane, jest pożyteczne w teologii trynitarniej dla adekwatnego wyrażania autokomunikacji Boga. Później zmienił zdanie. Odtąd Bóg jest w jego systemie teologicznym jednym podmiotem w „trzech formach subsystemacji”. Ze spostrzeżenia, że jedna, jedyna autokomunikacja Boga realizowana jest w trzech różnych formach wysnuł wniosek, że również w Trójcy wewnętrznej jedyny Bóg egzystuje w trzech formach subsystemacji³⁶. Jednym z motywów wprowadzenia tego pojęcia było zastąpienie niezrozumiałego (według mniemania K. Rahnera) pojęcia „osoby”, bardziej zrozumiałym pojęciem „subsystemacji”. Również w tym aspekcie nie udało się Rahnerowi osiągnąć zamierzonych rezultatów³⁷.

Karol Rahner zainspirował wielu teologów do rozwijania trynitologii. Już w latach sześćdziesiątych pojawiły się publikacje idące po linii K. Rahnera, ale przeważnie teologowie wykazywali wobec jego ujęcia postawę krytyczną³⁸.

Walter Kasper

Zarzucając K. Rahnerowi zbytne utożsamienie Trójcy immanentnej i Trójcy ekonomicznej wskazuje na dynamiczny charakter jej „stawania się” w sposób wolny, pełny historycznej łaski, w historii zbawienia³⁹. W. Kasper jako specjalista

³⁴ Zob. K. R a h n e r, *Gotteslehre*, I-II LThK IV, 119-1124.

³⁵ K. R a h n e r, *Der Dreifaltige Gott als transzendenter Ursprung der Heilsgeschichte*; w: *Misterium Salutis II*, Einsiedeln 1965, 317-401.

³⁶ Por. X. P i k a z a, *Bibliografia trinitaria del Nuevo Testamento*, „Estudios Trinitarios” 2-3(1977)135-305, s. 292.

³⁷ Por. B. M o n d i n, *La trinita mistero d'amore. Trattato di teologia trinitaria*, Ed. Studio Domenico, Bologna 1993, s. 238.

³⁸ G. C o l o m b o, *Per una storia del trattato teologico di Dio*, w: *I teologi del Dio Vivo*, Milano 1986, s. 27-61; F. B o u r a s s a, *Sur le traité de la Trinité*, „Gregorianum” 47(1966)254-285; Tenże, *Personne et conscience en théologie trinitaire*, „Gregorianum” 55(1974)471-493; 677-720; J. A. B r a c k e n, *The Holy Trinity as a Community of Divine persons*, „Heythrop” 15(1974)166-182; 257-270 (rozwija również myśli innych znanych teologów, takich jak np. B. Lonergan, H. Mühlen); M. de F r a n c a M i r a n d a, *O Mistério de Deus em nossa vida. A doutrina trinitaria de Karl Rahner*, Loyola, Sao Paulo 1975; G. L a f o n t, *Peut-on connaître Dieu en Jésus-Christ? Problematique*, Cerf, Paris 1969.

³⁹ Por. J. J. O ' D o n n e l l, *Tajemnica...*, s. 47.

z chrystologii⁴⁰ nie traktuje Jezusa Chrystusa statycznie, jako dwie natury połączone w jednej osobie, lecz dynamicznie, historiozbowczo, jako kogoś, kto będąc historycznym człowiekiem, ciągle znajduje się w synowskiej relacji do Boga Ojca. Ta relacja stanowi podstawę do refleksji nad tajemnicą Boga Trójjedynego⁴¹. Trynitarnie wyznane Boga jest „syntezą jako transcendentalno-teologiczny warunek chrystologii i po drugie, skróconą formułą wiary chrześcijańskiej i autentycznie chrześcijańskiego wyznania Boga”⁴².

Peter Knauer

Niemiecki teolog jezuicki, rozwijający teologię słowa Karla Bartha. Analizując pojęcie wydarzenia Słowa mówi on o relacji Boga do świata. Stwierdza on, że Bóg może być do nas zwrócony z całą otwartością dlatego, że jest tajemnicą trójistości⁴³.

Karl Hemmerle

Linie wyznaczoną przez E. Przywarę i przez H.U. von Balthasara rozwija, wraz z W. Kasperem, Karl Hemmerle. Podkreśla on znaczenie ujęcia ontologicznego w teologii trynitarniej⁴⁴. Ukształtowany w filozoficznej szkole Barnarda Welte, zainteresowany takimi filozofami, jak Franz von Baader, czy Schelling, współpracuje z takimi filozofami, jak B. Kasper czy P. Hünermann⁴⁵. Wielkie znaczenie kładzie na rolę relacji międzyosobowych. W ten sposób przechodzi od refleksji nad wspólnotą Trójcy do refleksji nad wspólnotowym wymiarem ludzkiej społeczności. Zarówno W. Kasper jak i H.U. von Balthasar korzystali z jego przemyśleń filozoficznych⁴⁶. Krytycznie, choć z wielkim uznaniem do jego „tez” odnieśli się E. Salmann, P. Hünermann i K. Lehman⁴⁷. K. Hemmerle wywołał swoimi „tezami” żywe zainteresowanie również poza obszarem języka niemieckiego. Przykładem tego są chociażby Francuz J.Y. Lacoste oraz Włoch P. Coda⁴⁸.

⁴⁰ W. K a s p e r, *Jezus Chrystus*, Warszawa 1983.

⁴¹ W. K a s p e r, *Bóg Jezusa Chrystusa*, Wrocław 1996.

⁴² F. C o u r t h, *Bóg trójjedynnej miłości*, Pallotinum, Poznań 1997, s. 271. Jest to 6 tom z serii „AMATECA”: Podręczniki teologii katolickiej. Tytuł oryginału *Der Gott der dreifaltigen Liebe*. O teologii Waltera Kaspera pisze tam na s. 270-272.

⁴³ Por. P. K n a u e r, *Der Glaube kommt vom Hören*, Frankfurt 1982. W języku polskim informacja: J. J. O ' D o n n e l l, *Tajemnica...*, s. 33-36.

⁴⁴ Por. K. H e m m e r l e, *Thesen zu einer trinitarischen Ontologie*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1976.

⁴⁵ Zob. A. F r i c k, *La tesi di ontologia trinitaria di K. Hemmerle*, w: *La Trinita...*, 283-300, s. 283.

⁴⁶ Por. Tamże, s. 297.

⁴⁷ Por. Tamże, s. 298.

⁴⁸ Por. Tamże, s. 299. Na uwagę zasługuje fakt, że autor artykułu A. Frick ceni go wyżej niż K. Rahnera i H.U. von Balthasara.

Heribert Mühlen

Heribert Mühlen, w odróżnieniu od K. Hemmerle, po swojemu rozwija linię K. Rahnera, odchodząc zarówno od ontologicznej linii teologii tradycyjnej, jak i od dwudziestowiecznych psychologizujących interpretacji osoby⁴⁹. Wychodzi w swoich rozważaniach od obserwacji międzyosobowych relacji w ludzkim społeczeństwie. Za K. Rahnerem podkreśla identyczność Trójcy ekonomicznej z Trójcą Immanentną. Podkreśla jednoczącą rolę Ducha Świętego w tajemnicy Trójcy i na tej podstawie rozwija refleksje nad jednoczącą rolą Ducha Świętego we wspólnocie ludzkiej⁵⁰. Biorąc pod uwagę cztery linie teologiczne, o których była mowa wcześniej, można Mühlena zaliczyć do reprezentanta wielkiej tradycji łacińsko-scholastycznej. Akcentuje on bowiem diadę „Ojciec – Syn” jako źródło, od którego pochodzi trzecia Osoba Trójcy⁵¹. Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę podkreślanie wzajemnych relacji miłości i akcentowanie wspólnoty osób, powinniśmy uznać go za reprezentanta linii Ryszarda od św. Wiktora, co zbliża go też do modelu tworzonego przez H.U. von Balthasara⁵². Z prze-myśleń H. Mühlena korzystają m.in. J. A. Bracken⁵³ i X. Pikaza⁵⁴.

Mühlen odstępuje od linii wyznaczonej przez K. Bartha i K. Rahnera, krytykując ich za swoisty modalizm, za podkreślanie „jedynego podmiotu personalnego” W podkreślaniu znaczenia krzyża jest bliski J. Moltmannowi⁵⁵.

F. K. Mayr

Nawiązuje on do schematu zaproponowanego przez H. Mühlena, zwłaszcza do jego porównania wspólnoty małżeńskiej ze wspólnotą Trójcy Świętej. Traktuje Osobę Ducha jako źródło kobiecości i macierzyńskości w społeczności ludzkiej. Przyjmuje schemat relacji trynitarnych, w którym Syn pochodzi od Ojca przez Ducha (Spirituque). Jest to schemat akceptowany przez teologów prawosławnych. W tym schemacie podkreślona zostaje rola macierzyństwa Maryi⁵⁶.

⁴⁹ H. M ü h l e n, *Der Heilige Geist als Person. In der Trinität, bei der Inkarnation und im Gnadenbund*, Aschendorff Verlag, Münster 1966; Tenze, *Die Veränderlichkeit Gottes als Horizont einer zukünftigen Christologie*, Aschendorff V., Münster 1969; *Soziale Geisterfahrung als Antwort auf einseitige Gotteslehre*, w: *Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*, Kösel V., München, s. 253-272.

⁵⁰ Por. J. J. O ’ D o n n e l l, *Tajemnica...*, s. 96.

⁵¹ Por. B. M o n d i n, *La Trinita...*, s. 226,227.

⁵² Por. J. J. O ’ D o n n e l l, *Tajemnica...*, s. 92.

⁵³ J. A. B r a c k e n, *The Holy Trinity as a community of Divine Persons*, „Heythrop Journal” 15(1974)166-182; s. 257-270.

⁵⁴ X. P i k a z a, *Orígenes de Jesus, Sígueme*, Salamanca 1976.

⁵⁵ Por. X. P i k a z a, *Bibliografía...*, s. 296.

⁵⁶ Zob. F. K. M a y r, *Trinitätstheologie und theologische Anthropologie*, „Zeitschrift für Theologie und Kirche” 68(1971)427-477; Tenze, *Patriarchalische Gottesverständnis. Historische Erwägungen zur Trinitätslehre*, w: „Theologische Quartalschrift” 152(1972)224-255; Tenze, *Die Einseitigkeit der traditionellen Gotteslehre. Zum Verhältnis von Anthropologie und Pneumatologie*, w: *Erfahrung und Theologie des Geistes*, Kösel V., München 1974, s. 239-252.

Josep Ratzinger

Rozwija teorię pośrednictwa jednoczącą tajemnicę trynitarną z tajemnicą Kościoła⁵⁷. Stara się on ukazać specyfikę chrześcijańskiej egzystencji na podstawie trynitarniej wiary w Boga. Zwraca uwagę na to, że w nauce o trynitarnym misterium, czyli w spojrzeniu „krańcowo teoretycznym”, można wyjaśnić problemy tego co „krańcowo praktyczne”. Swą refleksję trynitarną J. Ratzinger sytuuje w linii wyznaczonej przez św. Augustyna. Podkreśla apofatyczny charakter teologii trynitarniej. W ujęciu J. Ratzingera wielkie znaczenie posiada dla tej tajemnicy wydarzenie Paschy, a w szczególności nauka o krzyżu i zmartwychwstaniu⁵⁸.

b) Reprezentant teologii latynoamerykańskiej

L. Boff

Linie Rahnerowską, którą zmodyfikowali H. Mühlen i K. Mayr, kontynuuje twórczo brazylijski teolog wyzwolenia Leonardo Boff⁵⁹. Tworzy on system teologii wyzwolenia, w którym istnieją trzy etapy: analiza socjologiczna, ocena w świetle Objawienia i etap teologii praktycznej, w którym tworzony jest nowy model działania Kościoła. Znaczna część jego książki o Trójcy Świętej to po prostu systematyczny podręcznik trynitologii. L. Boff podejmuje tam również rozważania na temat modelowania społeczności według wzoru trynitarnego, dla utworzenia społeczeństwa ludzi równych i wolnych. Biorąc pod uwagę cztery linie teologii trynitarniej, można L. Boffa uznać za reprezentanta linii Ryszarda od św. Wiktora, gdzie Trzy równorzędne Osoby poprzez wzajemne relacje miłości tworzą jedność. Jego ulubionym słowem jest „perijóresis” Wspomina też o roli Maryi, a w ramach swej mariologii czyni refleksje na temat macierzyńskiego obrazu Boga.

c) Teologowie francuscy

Yves Congar

Znany przede wszystkim z trylogii: „Wierzę w Ducha Świętego”⁶⁰.

Ghislain Lafont

Zajmuje się tradycją teologii trynitarniej. Krytykuje ujęcie K. Rahnera. Jest zwolennikiem odróżniania Trójcy Ekonomicznej od Trójcy immanentnej nawet

⁵⁷ Por. *Der Heilige Geist als communio*, w: Heitmann-Mühlen (redaktorzy i wydawcy), *Erfahrung und Theologie des Heiligen Geistes*, Hamburg-München 1974, 223-231; *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków 1970.

⁵⁸ Por. F. C o u r t h, *Bóg...*, s. 267-270.

⁵⁹ L. B o f f, *La Trinidad, la sociedad y la liberación*, Paulinas, Sao Paulo 1987.

⁶⁰ Y. C o n g a r, *Je crois en L'Esprit Saint*, Cerf, Paris 1979. Przekład w jęz. polskim, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 1995.

poprzez stosowanie podwójnego języka, aby zwrócić uwagę i na wartość substancji i na strukturę personalną. Jest on zdania, że pomimo analogii, nie można iść zbyt daleko z utożsamianiem wewnętrznej Tajemnicy i trynitarnego działania zbawczego w dziejach świata. Prowadzi to do zaniku rozumienia substancjalności, a także do niezrozumienia pojęcia osoby. Osoby nie zlewają się w jedną, lecz pozostają trzema. Esencja boska natomiast jest w tym ujęciu utożsamiana z czystą miłością i dynamiczną odpowiedzią, a nie ze statycznym abstraktem⁶¹.

Louis Bouyer

Teologię trynitarną rozwija on zwłaszcza w okresie sześciu lat: 1974-1980⁶². Podejmuje ideę powrotu do źródeł, do Pisma św. i do patrystyki. Podejmuje zagadnienie monoteizmu chrześcijańskiego. Odchodzi od linii św. Augustyna, wychodzącej od jedynej boskiej esencji w rozważaniach nad tajemnicą trynitarną. Jako jedyną zasadę boskości przyjmuje monarchię Ojca. W pewien sposób ulega schematowi zainspirowanemu przez Mistrza Eckharta⁶³.

Christian Duquoc

Rozwija refleksję trynitarną w horyzoncie oryginalnym⁶⁴. Wychodzi w swych rozważaniach od zaobserwowania konfliktu istniejącego w naszej kulturze: pomiędzy obrazem Boga wszechmogącego oraz człowieka walczącego o swoje prawa. Stwierdza, że jest to wynikiem zapomnienia orzeczeń soborów, zwłaszcza z Nicei 325, które mówią o wywyższeniu człowieczeństwa w Chrystusie. Stąd wynika relacja człowieka do wszystkich Osób Boskich.

Francois-Xavier Durrwell

Znany był najpierw z opracowań chrystologicznych. Później dopiero przeszedł on do refleksji trynitarnych⁶⁵. F. X. Durrwell rozwija teologię krzyża jako miejsca objawienia się tajemnicy Trójcy Świętej. Podejmuje też zagadnienie „Filioque” i rozwija myśl zawartą w słowie „Spirituque”: Ojciec rodzi Syna w Duchu Świętym. Umieszcza swą refleksję w nurcie wyznaczonym przez linię „grecką” Durrwell przyjmuje postawę linii greckiej: monos arche (jedna zasada), którą jest Osoba Ojca.

⁶¹ G. L a f o n t, *Peut-on connaître Dieu en Jésus-Christ? Problematique*, Cerf, Paris 1969. Na temat tej książki wypowiedzieli się: B. Rey, *Revue de Sciences Philosophiques et Theologiques* 54(1970)636-553; A. Patfoort, *Angelicum* 48(1971)93-118. G. L a f o n t, *Dieu, le temps et l'etre*, Cerf, Paris 1986.

⁶² L. B o u y e r, *Le Fils éternel. Théologie de la parole de Dieu et christologie*, Cerf, Paris 1974; Tenze, *Le Pere invisible. Approches du mystere de la divinité*, Cerf, Paris 1976; *Le Consolateur. Esprit-Saint et vie de grâce*, Cerf, Paris 1980.

⁶³ Por. X. P i k a z a, *Dios...*, s. 220-221.

⁶⁴ Ch. D u q u o c, *Dieu différent*, Cerf, Paris 1977.

⁶⁵ F.X. D u r r w e l l, *L'Esprit du Pere et du Fils, Médiaspaul*, Montreal 1988; Tenze, *Le Pere. Dieu en son mystere*, Serf, Paris 1987.

W ten sposób, jak wielu innych teologów, idzie za K. Rahnerem, odchodząc od schematu wyznaczonego przez scholastykę. Przyjęcie linii „greckiej” oznacza jednak w jakimś sensie odejście od linii reprezentowanej przez K. Rahnera i nachylenie refleksji teologicznej w stronę linii reprezentowanej przez H. U. von Balthasara⁶⁶.

Henri de Lubac

Teologia jego jest rozwijana w duchu Ojców Kościoła, których poznał dogłębnie i przyczynił się znacznie do zwrócenia uwagi na patrystykę jako źródło dla teologii. Teologia trynitarna de Lubaca jest usytuowana na łacińsko-aleksandryjskiej linii reprezentowanej przez św. Augustyna. Sam H. de Lubac natomiast wywarł wielki wpływ na teologię drugiej połowy XX wieku, w tym na takich teologów jak J. Ratzinger, W. Kasper czy H. U. von Balthasar⁶⁷. Ostatecznie powstaje ożywcze powiązanie myślowe między omawianym teologiem, a H. U. von Balthasarem i J. Ratzingerem, zarówno w kwestiach dotyczących hermeneutyki teologicznej, ogólnego ujęcia, jak również nauki o Trójcy Świętej⁶⁸. Dogmat trynitarny stanowi centrum chrystologicznie ukierunkowanej teologii historii, jak też eklezjologii i soteriologii de Lubaca. Refleksja nad Trójcą ekonomiczną wprowadza w wnętrze nieprzeniknionej tajemnicy ponadhistorycznego życia wewnątrzboskiego. H. de Lubac dostrzega narastającą przepaść między abstrakcyjną spekulacją ontologiczną, a czystym historycyzmem oraz idące za tym nakładanie się i mieszanie tych dwóch nieprzystających do siebie ujęć. Dlatego tworzy ujęcie nowe, zachowujące właściwą autonomię, a jednocześnie pozwalające na uprawomocnione przechodzenie refleksji z rzeczywistości historiozbawczej w sytuację życia wewnątrztrynitarnego. W ten sposób rozgrywające się na dwóch scenach dramaty tworzą jedną harmonijną całość⁶⁹.

d) Teolog szwajcarski: Hans Urs von Balthasar⁷⁰

Wielki wpływ na jego teologię wywarł E. Przywara, a następnie H. de Lubac. Za Przywarą Balthasar rozwija doktrynę „analogia entis” wiążąc ją z „analogia personalitatis”, a dalej z „analogia mensurae” W ten sposób tworzy narzędzie do mówienia o relacji między Bogiem a ludźmi, między Osobami Boskimi i osobami

⁶⁶ Por. X. P i k a z a, *Dios...*, s. 223-226.

⁶⁷ Por. H. U. v o n B a l t h a s a r, *Henri de Lubac. Sein organisches Lebenswerk*, Einsiedeln 1976.

⁶⁸ Por. F. C o u r t h, *Bóg...*, s. 279; Por. W. B r e n i n g, *Trinitätslehre, Bilanz der Theologie im 20. Jahrhundert*, III, 21-36, s. 28.

⁶⁹ Por. Tamże, s. 272-281.

⁷⁰ Bibliografię Hansa Urs von Balthasara podaje G. M a r c h e s i, *La cristologia...*, s. 631-635. Odsyła on do bardziej obszernej bibliografii: C. C a p o l (red.), *Hans Urs von Balthasar Bibliografie 1925-1990*, Johannes, Einsiedeln 1990. Z dzieł Balthasara należy wyróżnić *Theodramatik* – wydane w serii czterotomowej w latach 1973-1983 oraz w serii trzynomowej w latach 1985-1987.

ludzkimi, między więzią miłości w Bogu a więziami miłości wśród ludzi, oraz więzią ludzi z Bogiem⁷¹. Za H. de Lubakiem wgłębia się w pisma Ojców Kościoła, rozwija naukę o łasce, chrystologię, soteriologię i eklezjologię. Przede wszystkim jednak wpisuje się wraz z nim w wielki nurt katolickiej tradycji trynitologicznej, ubogacając ją w sposób z jednej strony niesłychanie oryginalny, a z drugiej strony bardzo katolicki⁷².

Balthasar i de Lubac formowali się wraz z innym młodymi jezuitami, do których należeli m. in. Daniélou, Fessard, Mollat⁷³. Jego przyjaciółmi byli: Erich Przywara, Karl Barth, Henri de Lubac i Adrienne von Speyr⁷⁴. Jednak najbardziej trzeba podkreślić znaczenie mistyczki Adrienne von Speyr, która wywarła istotny wpływ na sposób myślenia i ukształtowanie treści teologicznego dzieła Balthasara⁷⁵. Dramaturgiczna charakterystyka jego dzieł kształtowana była również pod wpływem lektury takich pisarzy jak: Charles Péguy, Georges Bernanos, Reinhold Schneider⁷⁶ oraz filozofów z nurtu niemieckiego idealizmu takich jak: Lessing, Herder, Kant, Schiller, Fichte, Schelling, Novalis, Hölderlin, Hegel, aby poprzez zainteresowanie się Heglem i Goethem korzystać z współczesnych filozofów niemieckich takich jak: Scheler, Rilke, Bloch, Heidegger⁷⁷. Na jego twórczość wywarła wpływ mistyka karmelitańska (św. Teresa z Lisieux, św. Jan od Krzyża)⁷⁸ oraz duchowość Towarzystwa Jezusowego budowana na fundamencie Ignacego de Loyola⁷⁹. De Lubac poprzez sięgnięcie do Orygenesisa oraz Ignacego Loyoli spowodował zainteresowanie się Balthasara Ewangelią św. Jana⁸⁰.

Bogactwo inspiracji wpłynęło na bogactwo ukształtowania teologii trynitarniej H.U. von Balthasara, która stała się w jego ujęciu teologią bosko-ludzkiego dramatu.

e) Teologowie włoscy

Bruno Forte

Jest obecnie jednym z najbardziej znanych teologów włoskich. Reprezentuje laikat. Tworzy teologię historii. Jednoczy w niej refleksję nad tajemnicą Boga

⁷¹ Por. G. Marchesi, *La cristologia trinitaria di Hans Urs von Balthasar, Gesù pienezza della rivelazione e della salvezza*, Queriniana, Brescia 1997, s. 37. G. Marchesi, swą wspaniałą publikacją liczącą 666 stron wchodzi w grono liczących się trynitologów włoskich.

⁷² Por. Tamże, s. 41.

⁷³ Zob. Tamże, s. 38.

⁷⁴ Zob. M. Kehl, *Wstęp...*, s. 28.

⁷⁵ Por. G. Marchesi, *La christologia...*, s. 45-54.

⁷⁶ Por. M. Kehl, *Wstęp...*, s. 27.

⁷⁷ Por. G. Marchesi, *La christologia...*, s. 28.

⁷⁸ Por. M. Kehl, *Wstęp...*, s. 27.28.

⁷⁹ Por. G. Marchesi, *La christologia...*, s. 29-35.

⁸⁰ Por. Tamże, s. 44.

Trójjedynego i refleksje nad misterium historii. Obie tajemnice są ze sobą ściśle sprzężone. Tak wie w Bogu jest swoista interpersonalna historia, a w dziejach świata immanentnie działa Trójca Boskich Osób. B. Forte, wychodząc od chrystopologii, poprzez integralną tajemnicę Trójcy, zmierza do ukazania tajemnicy Kościoła poprzez który Bóg kieruje obecnie dziejami świata⁸¹.

Piero Coda

Zajmuje się aktualnie tajemnicą relacji międzypersonalnych w misterium Boga. Interesuje go zwłaszcza wpływ filozofii nowożytnej na kształtowanie się współczesnej teologii trynitarniej. P. Coda ukazuje więź między wspólnotą ludzką, a wymiarem wspólnotowym Trójcy Świętej. Jego teologia jest biblijna, patrystyczna i ekumeniczna⁸².

Nicola Ciola

Zajmuje się historią trynitologii, w nowy sposób rozwija refleksje nad wewnętrzną tajemnicą Boga Trójjedynego oraz nad więzią między Trójcą Świętą a historią. N. Ciola podejmuje tematy szczegółowe, ale przede wszystkim ukazuje on ze znanstwem różnorodne linie, nurty i prądy zarówno w historii trynitologii, jak i w czasach obecnych⁸³.

e) Hiszpania

Podobnie jak w innych krajach wielu teologów podejmuje tu tematy związane z teologią trynitarną. W Hiszpanii znajduje się przecież jedyny na świecie Instytut specjalizujący się w dziedzinie trynitologii: Secretariado Trinitario. Sztandarową publikacją tego Instytutu jest wydany w roku 1992 słownik teologiczny pt. *El Dios Cristiano*, którego redaktorami są Xabier Pikaza O de M. oraz Nereo Silanes OSST. Dobrym zakończeniem panoramy współczesnej trynitologii może być zestaw autorów poszczególnych haseł tego słownika:

⁸¹ B. Forte, *Gesu di Nazaret storia di Dio Dio della storia*, Roma 1981; Tenze, *Trinita come storia. Saggio sul Dio cristiano*, Paoline, Cinisello Balsamo 1985; Tenze, *Teologia della storia. Saggio sulla rivelazione, l'inizio e il compimento*, Paoline, Cinisello Balsamo 1991; Tenze, *La chiesa della Trinita. Saggio sul mistero della chiesa come comunione e missione*, San Paulo, Cinisello Balsamo 1995.

⁸² P. Coda, *Evento pasquale. Trinita e storia, Genesi, significato e interpretazione di una prospettiva emergente nella teologia contemporanea. Verso un progetto di ontologia trinitaria*, Citta Nuova, Roma 1984; Tenze, *Personalismo cristiano, crisi nichilista del soggetto e della socialita e intersoggettivita trinitaria*, w: I. Sanna (red), *La teologia per l'unita dell'Europa*, Dehoniane, Bologna 1991; Tenze, *Dio uno e trino*, Paoline, Cinisello Balsamo 1993; Tenze (red.), *La Trinita e il pensare. Figure percorsi prospettive*, Citta Nova, Roma 1997.

⁸³ N. Ciola, *La crisi del teocentrismo trinitario nel novecento teologico*, Dehoniane, Roma 1993; *Teologia Trinitaria. Storia-metodo-prospettive*, Dehoniane, Bologna 1997.

- Alonso, Severino M., CMF; Instituto Teológico de Vida Religiosa (ITVR) Madrid.
Álvarez Gómez, Mariano; Universidad de Salamanca
Álvarez, Tomás, OCD; Teresianum, (Roma).
Aranda Pérez, Gonzalo; Univeridad de Navarra.
Armendáriz, Luis, SJ; Universidad de Deusto (Bilbao).
Aurrecoeche, José Luis, OSST; Instituto Teológico de „San Esteban” (Universidad Pontificia de Salamanca).
Borobio, Dionisio; Univeridad Pontificia de Salamanca.
Coda, Piero (Włoch); Pontificia Universita Lateranense (Roma).
Conteras Molina, Francisco, CMF; Facultad de Teología de Granada.
Courth, Franz, SAC; (Niemiec); „Theologische Hochschule” Pallotynów w Vallender.
Cura Elene, Santiago del; Univeridad Pontificia de Salamanca i Facultad de Teología del Norte (siedziba w Burgos).
Diaz, Carlos; Universidad Complutense de Madrid.
Duquoc, Christian, OP (Francuz); w redakcji czasopisma „Concilium” i dyrektor czasopisma „Lumiere et vie”.
Elizondo Aragón, Felisa; Instituto Superior de Pastoral de Madrid (Universidad Pontificia de Salamanca) i Facultad de Teología „San Dámaso” (Madrid).
Espinel, José Luis, OP; Instituto Teológico „San Esteban”.
Federici, Tomasso; Pontificia Universita Urbaniana (Roma).
Fernández Ramos, Felipe; Universidad Pontificia de Salamanca.
Fuster, Sebastián, OP; Facultad de Teología „San Vicente Ferrer” de Valencia.
García López, Felix; Universidad Pontificia de Salamanca.
García Murga, José Ramón, SM; Universidad Pontificia de Comillas (Madrid).
Garijo Guembe, Miguel M.; Fakultet Teologiczny w Münster.
Gelabert, Martín, OP; Facultad de Teología de „San Vicente Ferrer” (Valencia).
Gesteira Garza, Manuel; Facultad de Teología de San Dámaso (Madrid).
Gonzáles, Marcelo; Instituto Teológico „San Agustín” – Filia Papieskiego Uniwersytetu „Santa María de Buenos Aires” (Buenos Aires, Argentyna).
Gonzáles Montes, Adolfo; Universidad Pontificia de Salamanca.
Granado, Carmelo, SJ; Facultad de Teología de Granada.
Ladaria, Luis, SJ; Pontificia Universita Gregoriana (Roma).
Lois Fernández, Julio; Instituto Superior de Pastoral de Madrid (Universidad Pontificia de Salamanca).
López Gay, Jesús, SJ, Pontificia Universita Gregoriana (Roma).
López, Julián, Universidad Pontificia de Salamanca.
Llamas, Enrique, OCD; Universidad Pontificia de Salamanca.
Llamazares, Arsenio, OSST; Universidad Pontificia de Salamanca.
Martín Velasco, Juan; Instituto Superior de Pastoral de Madrid.
Meis, Anneliese, SSpS; Universidad Católica de Santiago de Chile.
Miguel, José M. de, OSST; Instituto Teológico „San Esteban”
Milano, Andrea (Włoch); Università degli Studi della Basilicata de Potenza (Nápoli).
Moreschini, Claudio (Włoch); Università de Pisa.
Muniz Rodríguez, Vicente, OFMC; Instituto Teológico „San Esteban”.
Munoz Delgado, Vicente, O de M.; Univeridad Pontificia de Salamanca.
Munoz Leon, Domingo; członek Międzynarodowej Komisji Biblijnej.
Navarro, Mercedes, MC; Instituto Superior de Ciencias Catequéticas de San Pío X (Madrid) i Instituto Teológico de Vida Religiosa (Madrid).
Onatiba, Ignacio; Facultad de Teología del Norte (siedziba Vitoria).
Pedrosa, Vicente; Universidad de Deusto (Bilbao).

- Pikaza, Xabier, O de M.; Universidad Pontificia de Salamanca.
- Pintor Ramos, Antonio; Universidad Pontificia de Salamanca.
- Pujana, Juan, OSST; Międzynarodowa Komisja Duchowości Ojców Trynitarzy (Roma).
- Rivera de Ventosa, Enrique, OFMC; Universidad Pontificia de Salamanca.
- Rodríguez, José Vicente, OCD; Centro Internacional „San Juan de la Cruz” (Avila).
- Romero Pose, Eugenio; Centro Teológico Compostelano – Universidad Pontificia de Salamanca (Santiago de Compostella, La Coruna).
- Rovira Belloso, Josep M.; Facultad de Teología de Barcelona.
- Rubio, Luciano, OSA; Centro Teológico Augustiano de El Escorial (Madrid).
- Ruiz de la Pena, Juan Luis; Universidad Pontificia de Salamanca i Centro Teológico de Oviedo (Asturias).
- Sahagún Lucas, Juan; Facultad de Teología del Norte (siedziba Burgos).
- Salvati, Giuseppe Marco, OP (Włoch); Pontificia Università „San Tommaso” (Roma) i LUMSA (Libera Università Maria SS. Asunta).
- Sánchez Bernal, Juan José; „Colegio Mayor Empresa Pública” (Madrid).
- Sanlés, Ricardo, O de M.; Colegio Mercedario „El Salvador”, de Sarria (Lugo).
- Scheffczyk, Leo (Niemiec); Fakultet Teologiczny Uniwersytetu w Monachium.
- Sesboüe, Bernard, SJ (Francuz); Fakultet Teologiczny „Centre-Sevres (París).
- Silanes, Nereo, OSST; Instituto Teológico „San Esteban”
- Torres Queiruga, Andrés; Universidad de Santiago de Compostela (La Coruna).
- Tourón, Eliseo, O de M.; Facultad de Teología „San Dámaso” de Madrid.
- Turrado, Argimiro, OSA; Universidad Pontificia de Comillas (Madrid) i Estudio Augustiniano de Valladolid.
- Vázquez, Luis, O de M.; dyrektor czasopisma „Estudios” (Madrid).
- Vilchez, José, SJ; Facultad de Teología de Granada.
- Villamonte, Alejandro, OFMC; Instituto Teológico „San Esteban”